

Γεωγραφίες

Αρ. 21 (2013)

Γεωγραφίες, Τεύχος 21, 2013

ΧΩΡΟΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΙ- ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΗ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗ ΝΙΚΑΙΑ ΣΤΗ ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΕΙΚΟΝΑ

Ευγενία Τούση

ΧΩΡΟΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΙ- ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΣΤΗ ΝΙΚΑΙΑ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΗ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗ ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΕΙΚΟΝΑ

Ευγενία Τούση¹

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Αφορμή για την παρούσα εργασία αποτέλεσε παρατήρηση στο χώρο, σύμφωνα με την οποία, στην περιοχή της Νίκαιας Αττικής, εντοπίζονται έντονες κοινωνικοοικονομικές ανισότητες στον τομέα της στέγασης. Το βασικό ερευνητικό ερώτημα σχετίζεται με την αναζήτηση των διαδικασιών μέσα από τις οποίες προέκυψαν οι σημερινές κοινωνικοοικονομικές ανισότητες, ειδικότερα σε περιοχές όπως η Νίκαια που θεωρούνται διαχρονικά ως «υποβαθμισμένες». Για την απάντηση στο ερώτημα αυτό, διαμορφώθηκε κατάλληλο μεθοδολογικό πλαίσιο, όπου κείμενο ρόλο έχει η ιστορική προσέγγιση ως μεθοδολογικό εργαλείο. Με άλλα λόγια η διερεύνηση λαμβάνει το 1922 ως αφετηρία, αφού η περιοχή πριν ήταν σχεδόν ακατοίκητη. Παράλληλα, ο σχεδιασμός της έρευνας δίνει έμφαση στην αμφίδρομη σχέση κοινωνικού και γεωγραφικού χώρου, προσπαθώντας να καλύψει ένα ευρύ χρονικό φάσμα από το 1922 μέχρι σήμερα, περιλαμβάνοντας τόσο μελέτη δευτερογενών πηγών όσο και εκπόνηση πρωτογενούς έρευνας. Η πρωτογενής έρευνα απαρτίζεται από επιτόπια χωρική παρατήρηση καθώς και από τη χρήση ποιοτικών και ποσοτικών μεθόδων κοινωνιολογικής έρευνας. Η ποσοτική ανάλυση πραγματοποιήθηκε με τη χρήση της αναλογικής στρωματοποιημένης τυχαίας δειγματοληψίας σε σχεδιασμένο δείγμα 200 νοικοκυριών και τα πορίσματά της εμπλουτίστηκαν από συμπεράσματα που εξήχθησαν μέσα από ημι-δομημένες συνεντεύξεις, ομάδες εστίασης και βιογραφικές ιστορίες αφήγησης.

Socio-spatial transformations in Nikea: From the refugee settlement to the contemporary urban scenery

Evgenia Tousi

ABSTRACT

This article is about the study of social and demographic changes in accordance with spatial transformations, in the Greek urban scenery, since the Asia Minor Disaster in 1922. According to historical sources, around 1.200.000 refugees found shelter in urban and rural areas, from which 48% were hosted in the wider area of the urban agglomeration of Athens. This demographic flow, affected every aspect of life for many decades afterwards. In addition to this, some other factors such as post-war urbanization, industrialization of 60s, de-industrialization of 70s, alterations in urban planning legislation and the inflow of economic emigrants since 1990, alter the urban scenery. To analyze these issues in depth, a pilot case study is used, chosen with suitable criteria, including the size of population, the contiguity with industrial units, the demographic changes from the urbanization, as well as, the demographic changes from the inflow of migrants since 1990. The case study presented in this article took place in the area of Nikea, a suburb of Piraeus in Attica. The aim is not only to interpret social-spatial transformations of the Greek urban scenery, but also to emphasize on the interaction of spatial and social parameters, ending up to nowadays. To achieve this aim, specific methodological choices were followed, including bibliographical research as well as field work, consisting of quantitative and qualitative analysis and spatial observations. The qualitative methods include semi-conducted interviews, focus groups and biographical-life history research.

¹ Αρχιτέκτων ΕΜΠ, ΜΔΣ ΕΜΠ, υποψήφια διδάκτωρ ΕΜΠ, email: zenia_tousi@yahoo.gr.

1. Εισαγωγή

1.1 Λίγα λόγια για το προσφυγικό ζήτημα. Πώς καταλήγουμε στη σημερινή χωροκοινωνική φυσιογνωμία;

Αντικείμενο μελέτης της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση της χωροκοινωνικής εξέλιξης των αστικών προσφυγογενών οικισμών του λεκανοπεδίου Αττικής, λαμβάνοντας ως μελέτη περίπτωσης την περιοχή της Νίκαιας. Αναμφίβολα, η τεράστια δημογραφική αλλαγή που ακολούθησε τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922 αποτέλεσε ορόσημο για την περαιτέρω εξέλιξη της χώρας, επηρεάζοντας καθοριστικά τόσο τις αστικές όσο και τις αγροτικές περιοχές. Σύμφωνα με ιστορικές πηγές, το 1922 φτάνουν στις ελληνικές ακτές 1.200.000 πρόσφυγες, δηλαδή το 1/4 του τότε πληθυσμού της χώρας.

Η χώρα, απροετοίμαστη να αντιμετωπίσει τη δημογραφική αυτή αλλαγή, βρέθηκε αντιμέτωπη με πολλαπλά προβλήματα που σχετίζονταν όχι μόνο με την οικονομική και στεγαστική αποκατάσταση των προσφύγων αλλά κυρίως με την κοινωνική ένταξη του τεράστιου όγκου του προσφυγικού πληθυσμού στην ελληνική κοινωνία. Σε γενικές γραμμές ο ρυθμός αποκατάστασης των προσφύγων ήταν εξαιρετικά βραδύς,² με αποτέλεσμα τις απαράδεκτες συνθήκες διαβίωσης του πληθυσμού για αρκετές δεκαετίες αργότερα. Ειδικότερα στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας και του Πειραιά, οι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν σε 12 κύριους και 34 μικρότερους αστικούς οικισμούς, στην περίμετρο της πόλης, ένα ως τέσσερα χιλιόμετρα από τα όρια της τότε κτισμένης περιοχής.³ Αποτέλεσμα των διαδικασιών αυτών και ιδιαίτερα της πολιτικής που ακολουθήθηκε ήταν οι βαρύτατες συνέπειες, που υπήρξαν καθοριστικές για τη μελλοντική άναρχη πολεοδομική ανάπτυξη της πρωτεύουσας και οι οποίες είναι ορατές μέχρι σήμερα.

Σήμερα παρατηρούμε ότι οι προσφυγογενείς αυτές περιοχές παρουσιάζουν εντελώς διαφορετική εικόνα μεταξύ τους. Η πηγή της διαφορετικής χωροκοινωνικής μετεξέλιξης θα πρέπει καταρχήν να αναζητηθεί στον αρχικό τρόπο σχεδιασμού των συνοικισμών αυτών και στο κοινωνικοοικονομικό προφίλ των ομάδων που εγκαταστάθηκαν εκεί. Παράλληλα, η οριστική αποκατάσταση των προσφύγων στις αστικές περιοχές αντιμετωπίστηκε με δυσπιστία από το συντηρητικό κομμάτι της υπάρχουσας αστικής τάξης, με αποτέλεσμα να δοθεί περισσότερη έμφαση στην αγροτική αποκατάσταση από την ΕΑΠ. Μέσα σε αυτό το αντιφατικό και ταυτόχρονα πιεστικό

πλαίσιο, η ΕΑΠ ξεκίνησε το έργο της αποσκοπώντας στην αφομοίωση του προσφυγικού συνόλου στην ελληνική κοινωνία, η οποία θα συντελούνταν μέσα από την απόκτηση κατοικίας και την εύρεση εργασίας (Γκιζελή 1984). Παρόλα αυτά, όμως, ο ρόλος της ΕΑΠ περιορίστηκε κυρίως στη στεγαστική αποκατάσταση, με αποτέλεσμα η εύρεση εργασίας να παραμένει στο πεδίο διαπραγμάτευσης σε ατομική βάση, με εξαίρεση την αποκατάσταση των καλλιεργητών στις αγροτικές περιοχές.

Μετά την αρχική εγκατάσταση και την περίοδο του μεσοπολέμου, τα ταραγμένα χρόνια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και του Εμφυλίου, η εντεινόμενη αστικοποίηση στα τέλη της δεκαετίας του 1950 επηρεάζει την περιοχή του λεκανοπεδίου και τους προς μελέτη συνοικισμούς. Σε μεγάλο βαθμό δεν επηρεάστηκαν οι πυκνοκατοικημένοι προσφυγικοί πυρήνες, όπου για πολλές δεκαετίες κυριαρχούσε το προσφυγικό στοιχείο. Στις περιπτώσεις όπου υπήρχαν αδόμητες εκτάσεις γύρω από τους πυρήνες αυτούς, οι εσωτερικοί μετανάστες⁴ κινήθηκαν ως αυθαίρετοι οικιστές διευρύνοντας τα όρια των περιοχών αυτών (Τούση 2007). Ειδικότερα στο δυτικό τμήμα του λεκανοπεδίου ολόκληρες εκτάσεις διαμορφώθηκαν μέσα από τη διαδικασία της αυτοστέγασης-καταπάτησης γης. Μέχρι λοιπόν τα τέλη της δεκαετίας του 1950 οι προσφυγικοί συνοικισμοί είχαν ομοιογενή πληθυσμό ως προς τα κοινωνικοοικονομικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά τους. Επρόκειτο για νοικοκυριά με εξαιρετικά χαμηλά εισοδήματα και βασική απασχόληση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού ως εργάτες ή τεχνίτες⁵.

Η μεταπολεμική, όμως, αστικοποίηση καθώς και η ανάπτυξη του συστήματος της αντιπαροχής αλλάζουν σταδιακά το τοπίο. Στους προσφυγικούς πυρήνες, τα οικόπεδα δίνονται για αντιπαροχή, ενισχύοντας έτσι οικονομικά τα νοικοκυριά. Παράλληλα, το μοίρασμα των ιδιοκτησιών και οι αγοραπωλησίες μεταξύ των δικαιούχων στα συγκροτήματα προσφυγικών κατοικιών διαμορφώνουν ένα πρόσφορο έδαφος για περαιτέρω ανάπτυξη του συστήματος της αντιπαροχής.⁶ Επιπρόσθετα σε αυτό, η ραγδαία ανάπτυξη του κλάδου των κατασκευών ανοίγει ένα πεδίο επαγγελματικής απασχόλησης για τους εργάτες που επηρεάστηκαν αρνητικά από την αποβιομηχάνιση του 1970. Όλες αυτές οι αλλαγές αρχίζουν σταδιακά να επηρεάζουν τη χωροκοινωνική φυσιογνωμία των προσφυγικών πυρήνων: από τη μία πλευρά ανανεώνεται το κτιριακό απόθεμα και από την άλλη νέοι κάτοικοι εισέρχονται στα διαμερίσματα που προέκυψαν

από την αντιπαροχή. Η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου αρχίζει να διαφαίνεται περισσότερο κατά τη δεκαετία του 1980, όπως προκύπτει και από τα δεδομένα της ΕΣΥΕ. Θα λέγαμε λοιπόν ότι η δεκαετία αυτή αποτελεί σημαντικό σημείο τομής ανάμεσα στο χθες και το σήμερα, αφού ακόμη και στις περιοχές αυτές βελτιώνονται αισθητά οι συνθήκες διαβίωσης.

Μέσα σε αυτό το αστικό τοπίο, όπου αλληλεπιδρά πληθώρα παραγόντων και μηχανισμών, έρχεται να προστεθεί το ζήτημα της ένταξης των οικονομικών μεταναστών από τη δεκαετία του 1990 μέχρι σήμερα. Ειδικότερα οι περιοχές με παλαιά προσφυγικά αποτελούν πόλο έλξης για τους οικονομικούς μετανάστες λόγω χαμηλών ενοικίων, οδηγώντας έτσι στην εκ νέου διαμόρφωση των ισορροπιών διαβίωσης μέσα στον αστικό χώρο.

1.2 Εισαγωγικά στοιχεία για την αναπτυξιακή διαδρομή της περιοχής της Νίκαιας

Η ιστορία της περιοχής της Νίκαιας, όπως και πολλών άλλων γειτονικών της περιοχών, είναι συνυφασμένη με ιστορικές εξελίξεις που στιγμάτισαν τη φυσιογνωμία της νεότερης Ελλάδας.

Σύμφωνα με ιστορικές πηγές, οι διώξεις κατά των Αρμενίων, που συνεχίστηκαν και επί του ελληνικού πληθυσμού από το 1915 περίπου μέχρι και το 1922, ανάγκασαν πολλά άτομα να έρθουν στην περιοχή του Πειραιά αναζητώντας μια καλύτερη τύχη. Επειδή ο κεντρικός Πειραιάς θεωρείτο οικιστικά κορεσμένος, έστρεψαν τους Αρμένιους προς τις ακραίες συνοικίες γύρω από τον Πειραιά. Την περίοδο εκείνη διαδραματίζονται τα δραματικά γεγονότα στη Μικρά Ασία που καταλήγουν στην καταστροφή της Σμύρνης.

Πάνω από εκατό χιλιάδες πρόσφυγες έφθασαν το 1922 στον Πειραιά και στεγάστηκαν σε σχολεία, σπίτια, πλατείες, γέφυρες, εκκλησίες, καθώς και στο χώρο μπροστά

από το νεκροταφείο της Ανάστασης. Η συσσώρευση του πληθυσμού αυτού στον Πειραιά άλλαξε άρδην τη φυσιογνωμία της πόλης και των μέχρι τότε υφιστάμενων συνοικιών. Για αρκετά χρόνια οι άνθρωποι αυτοί ζούσαν κάτω από άθλιες συνθήκες, χωρίς νερό, φως, περίθαλψη, οδοποιία, οργανώνοντας αγώνες που υποστηρίζονταν από τα λαϊκά στρώματα και σιγά-σιγά έπαιρναν ταξική μορφή. Το οικιστικό τοπίο της Νίκαιας διαμορφώνεται

ΕΤΟΣ ΑΠΟΓΡΑΦΗΣ ΕΣΥΕ	ΚΑΝΟΝΙΚΕΣ ΚΑΤΟΙΚΟΥΜΕΝΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ	ΚΕΝΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ	ΚΑΝΟΝΙΚΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ ΠΟΥ ΤΙΣ ΜΟΙΡΑΖΟΝΤΑΙ	ΜΗ ΚΑΝΟΝΙΚΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ
1961	18319	-	3232	664
1971	23984	-	1168	112
1981	28210	6490	-	50
1991	28594	6902	-	27
2001	32936	6621	-	3

Πίνακας 1.2.1: Δεδομένα απογραφών ΕΣΥΕ 1961-1991, Κατοικία

σταδιακά από κρατικά συγκροτήματα προσφυγικών κατοικιών και από προσφυγικά καταλύματα που προήλθαν από διαδικασίες αυτοστέγασης. Οι συνθήκες διαβίωσης στην περιοχή, μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1880, κινούνταν στα πλαίσια οριακής λιτότητας, όπως αποκαλύπτουν και οι απογραφές της ΕΣΥΕ στους παρακάτω πίνακες.

ΕΤΟΣ ΑΠΟΓΡΑΦΗΣ-ΣΥΝΟΛΟ ΚΑΝΟΝΙΚΩΝ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ	ΜΑΓΕΙΡΙΟ ΚΟΥΖΙΝΑ ΕΝΤΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΙΑΣ	ΛΟΥΤΡΟ ΕΝΤΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΙΑΣ	ΗΛΕΚΤΡΙΚΟ ΡΕΥΜΑ	ΑΠΟΧΩΡΗΤΗΡΙΟ ΕΝΤΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΙΑΣ ΜΕ ΥΔΡΑΥΛΙΚΗ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ	ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΘΕΡΜΑΝΣΗ
1961 -18.319	9.557-43.3%	1.404-6.3%	20.963-95%	2.397-10.7%	-
1971 -23.984	17.712-70.4%	9.340-37.13%	24.912-99%	12.988-51%	-
1981 -28.210	23.700-82%	23.200-80%	28.320-99%	24.370-84.35%	7.940-2.73%
1991 -28.186	28.130-99%	28.111-99%	28.153-99.8%	27.654-98%	14.539-51%
2001 -32.636	32.425-99.3%	32.312-99%	32.521-99.8%	32.238-98.7%	19.582-60%

Πίνακας 1.2.2: Δεδομένα απογραφών ΕΣΥΕ 1961-2001, Κατοικία

ΕΤΟΣ ΑΠΟΓΡΑΦΗΣ- ΣΥΝΟΛΟ ΚΑΝΟΝΙΚΩΝ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ	ΥΔΡΕΥΣΗ ΕΝΤΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΙΑΣ	ΣΥΝΔΕΣΗ ΜΕ ΔΙΚΤΥΟ ΑΠΟΧΕΤΕΥΣΗΣ	ΤΗΛΕΦΩΝΟ ΕΝΤΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΙΑΣ
1961-18.319	-	-	-
1971-23.984	22.204-88.27%	1.323- 5.2%	-
1981-28.210	27.680-95.8%	12.790 – 44.27%	-
1991-28.186	28.095-99.67%	27.410 – 97%	24.941
2001-32.636	32.526- 99.6%	31.983 – 98%	30.026

Πίνακας 1.2.3: Δεδομένα απογραφών ΕΣΥΕ 1961-2001, Κατοικία

καθοριστικός, διαμορφώνοντας την ιδιαίτερη ταυτότητα τους συνοικισμού. Με άλλα λόγια, οι «γειτονιές» ήταν αλληλεπικαλυπτόμενες χωρικές ενότητες που ορίζονταν υποκειμενικά και είχαν τη βάση τους στη γεωγραφική εγγύτητα, οριοθετώντας την εννοιολογική διάκριση της κοινωνίας σε μια «οικιακή σφαίρα» που βρισκόταν σε συνεχή αντίστιξη με τη «δημόσια», ενώ στην πραγματικότητα λειτουργούσαν ως συγκοινωνούντα δοχεία και όχι αντιθετικά μεταξύ τους.

Πραγματικά, τόσο όσον αφορά τον τύπο, την ποιότητα κατοίκησης και το ιδιοκτησιακό καθεστώς της κατοικίας, όσο και τις ανέσεις που αυτή παρέχει, η ουσιαστική βελτίωση σημειώνεται στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Ενδεικτικό αυτής της ανόδου του βιοτικού επιπέδου είναι το γεγονός ότι στην απογραφή του 1981 εμφανίζεται για πρώτη φορά το φαινόμενο των κενών κατοικιών. Με άλλα λόγια, με την πρώτη ευκαιρία που δόθηκε εγκαταλείφθηκαν τα παλαιά προσφυγικά προς αναζήτηση καλύτερων στεγαστικών καταλυμάτων.

Όσον αφορά την ταυτότητα του προσφυγικού συνοικισμού, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι οι πρώτοι κάτοικοι του προέρχονταν από διάφορες περιοχές της Μικράς Ασίας και άνηκαν σε διαφορετικά επίπεδα κοινωνικοοικονομικής διαστρωμάτωσης. Έτσι, οι δεσμοί ανάμεσα στα διάφορα νοικοκυριά ήταν σπάνιοι καθώς ο πληθυσμός ήταν ιδιαίτερα ανομοιογενής. Βαθμιαία άρχισαν να αναπτύσσονται σχέσεις γειτονίας που ενισχύθηκαν με γάμους μεταξύ των διαφόρων μελών των νοικοκυριών και πνευματικές συγγένειες.

Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ένα δίκτυο στενών κοινωνικών σχέσεων-διαπλεκόμενων δεσμών που εξαπλώνονταν σε όλη τη συνοικία και αντανακλώνταν στη χρήση του δημόσιου χώρου, στη μικροκλίμακα της πόλης. Ο εξαιρετικά ανεπτυγμένος, συνειδητός χαρακτήρας των δεσμών γειτονίας οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στην κοινωνική, πολιτική και γεωγραφική απομόνωση αυτού του τμήματος του πληθυσμού από το ρεύμα της ζωής μέσα στην πόλη. Αναμφίβολα όμως υπήρχε και μια άλλη αιτία: στην πατρίδα τους πριν από το διωγμό η ζωή της γειτονιάς ήταν πολύ ανεπτυγμένη και βασισμένη στο διαχωρισμό των διάφορων εθνοτικών ομάδων σε ξεχωριστές συνοικίες εντός της πόλης (Χίρσον [1972,23]). Έτσι, για πολλές δεκαετίες αργότερα, στη συνείδηση των κατοίκων ο ρόλος της γειτονιάς ήταν

Εστιάζοντας στη σημερινή εικόνα της περιοχής, ο συνειδητός αυτός χαρακτήρας της γειτονιάς έχει σε μεγάλο βαθμό εξαλειφθεί και αυτό οφείλεται εν μέρει στις έντονες κοινωνικοοικονομικές ανισότητες στη στέγαση, οι οποίες ενδεχομένως συσχετίζονται με αντίστοιχες ανισότητες στον τομέα της εκπαίδευσης και της εργασίας. Άλλωστε, η σημερινή δημογραφική σύνθεση του πληθυσμού έχει αλλάξει αφού, εκτός από απογόνους των προσφύγων, εντοπίζονται και άλλες ομάδες κατοίκων:

- Εσωτερικοί μετανάστες της μεταπολεμικής αστικοποίησης και οι απόγονοί τους από αγροτικές περιοχές της χώρας.
- Εσωτερικοί μετανάστες από προσφυγογενείς συνοικισμούς της περιφέρειας.
- Κάτοικοι από άλλες αστικές περιοχές της Αττικής.
- Κάτοικοι από άλλες αστικές περιοχές της περιφέρειας.
- Οικονομικοί μετανάστες από χώρες του εξωτερικού.

Καθεμία από αυτές τις πληθυσμιακές ομάδες ήρθε σε διαφορετική χρονική περίοδο στην περιοχή, με πιο πρόσφατη την εγκατάσταση των οικονομικών μεταναστών. Το προσφυγικό παρελθόν όμως και η ελλιπής χάραξη πολιτικής για την ουσιαστική αναβάθμιση της περιοχής φαίνεται να έχουν εγκλωβίσει σήμερα έναν σημαντικό αριθμό νοικοκυριών στο φαύλο κύκλο της υποβάθμισης, η οποία έχει και χωρικά αντισταθμίσιμα. Σε αντίθεση με άλλες προσφυγογενείς περιοχές που μέσα από την αντιπαροχή⁷ κατόρθωσαν να ανανεώσουν το κτιριακό τους απόθεμα, η περιοχή της Νίκαιας δεν ακολούθησε σε μεγάλο βαθμό αυτό το δρόμο. Τα αίτια γι' αυτό θα πρέπει να αναζητηθούν στον αρχιτεκτονικό τύπο των προσφυγικών συγκροτημάτων, όπου οι πολλοί ιδιοκτή-

τες και τα μικρά οικόπεδα δεν αποτέλεσαν πρόσφορο έδαφος για την αντιπαροχή. Το σύστημα της αντιπαροχής λειτούργησε κυρίως στην περιοχή που δόθηκαν οικόπεδα κατά την προσφυγική εγκατάσταση καθώς και σε κομμάτια που εντάχθηκαν στο σχέδιο πόλης μεταγενέστερα. Για την εις βάθος διερεύνηση της αλληλεπίδρασης χωρικών και κοινωνικών παραμέτρων διαμορφώνεται κατάλληλο μεθοδολογικό πλαίσιο, ευέλικτο ώστε να παρακολουθεί τις μεταβολές που σημειώνονται τόσο σε επίπεδο χωρικό όσο και στη σύνθεση και κοινωνικοοικονομική δομή του πληθυσμού της περιοχής διαχρονικά.

2. Θεωρητικό πλαίσιο-μεθοδολογικές επιλογές

Έναυσμα για τη διερεύνηση αυτή αποτέλεσε η παρατήρηση των κοινωνικοοικονομικών ανισοτήτων στον τομέα της στέγασης στην περιοχή της Νίκαιας που λαμβάνεται ως μελέτη περίπτωσης. Το ζήτημα αυτό και η χωρική έκφρασή του σχετίζονται τα τελευταία χρόνια με έννοιες όπως «εδαφική» και «κοινωνική» συνοχή, οι οποίες κατέχουν εξέχουσα θέση τόσο στα κείμενα της ΕΕ όσο και σε κατευθύνσεις σχεδιασμού εθνικού επιπέδου. Επί της ουσίας, όμως, οι ανισότητες δεν έχουν εξαιρεθεί και τα μεθοδολογικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται μοιάζουν να μην καταλήγουν στο επιθυμητό αποτέλεσμα. Η παρούσα διερεύνηση προτείνει ουσιαστικά μια εναλλακτική μεθοδολογία προσέγγισης και ερμηνείας των ζητημάτων αυτών, δίνοντας έμφαση στην ιστορική προσέγγιση ως εργαλείο για την ερμηνεία της σημερινής εικόνας. Με άλλα λόγια, δίνεται έμφαση στη μελέτη όχι μόνο σε συγχρονικό επίπεδο αλλά και σε διαχρονικό. Βασικό ερευνητικό ζήτημα αποτελούν οι διαδικασίες χωροκοινωνικού μετασχηματισμού με στόχο την ερμηνεία της σημερινής εικόνας. Οι διαδικασίες αυτές σχετίζονται τόσο με τη μελέτη των κοινωνικοοικονομικών χαρακτηριστικών διαχρονικά σε συνάρτηση με τις συνθήκες στέγασης, όσο και με τις μεταλλαγές της χωροκοινωνικής ταυτότητας σε μια περιοχή με ιδιαίτερα φορτισμένο ιστορικό παρελθόν.

Βασικός ερευνητικός άξονας είναι η αμφίδρομη σχέση κοινωνικού και γεωγραφικού χώρου, η οποία έχει υποστηριχθεί από πολλούς επιστήμονες διαφορετικών ειδικοτήτων.⁸ Σύμφωνα με αυτό, ο χώρος συνδέει τον άνθρωπο και τις δραστηριότητές του με το φυσικό περιβάλλον, αλλά κυρίως εκφράζει την υλικότητα των κοι-

νωνικών σχέσεων, δηλαδή τους τρόπους και τις διαδικασίες παραγωγής, κατασκευής, αντίληψης και νοηματοδότησης της κοινωνικής αλληλεπίδρασης εντός και διαμέσου των ανθρωπογενών γεωγραφιών (Tuan 1996, Gregory 2000a). Η έννοια του χώρου είναι στην ουσία μια έννοια «ομπρέλα», η οποία εμπεριέχει τόσο την αλληλεπίδραση του ανθρώπου με τον φυσικό «απόλυτο» γεωγραφικό χώρο όσο και τη συνεχή εμπλοκή των κοινωνικών σχέσεων με τους χωρικούς σχηματισμούς και τις μορφοποιήσεις που παράγονται από αυτές και που, με τη σειρά τους, τις επηρεάζουν ή τις καθορίζουν (Ιωσιφίδης 2003). Είναι, λοιπόν, στην ουσία αδύνατο να διαχωρίσουμε το χώρο από την κοινωνία, τις κοινωνικές από τις χωρικές σχέσεις. Μιλάμε πάντα για χωροκοινωνικούς σχηματισμούς (socio-spatial formations), δηλαδή για δυναμικές διαδικασίες παραγωγής και αναπαραγωγής κοινωνικών φαινομένων και σχέσεων μέσα από το χώρο και το αντίστροφο.

Υπό το πρίσμα αυτό, η παρατήρηση στο χώρο οδήγησε στη δημιουργία μιας υπόθεσης εργασίας, σύμφωνα με την οποία η εξέλιξη και διαφοροποίηση των συνθηκών στέγασης στην περιοχή της Νίκαιας είναι προϊόν κοινωνικών μετασχηματισμών με χωρικές αναφορές. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη σχέση επιπέδου εκπαίδευσης-τομέα απασχόλησης-συνθηκών στέγασης, όπου υποθέτουμε⁹ ότι στην συγκεκριμένη περιοχή η άνοδος του επιπέδου εκπαίδευσης τόσο των απογόνων των προσφύγων όσο και των νέων κατοίκων οδήγησε στην άνοδο του βιοτικού επιπέδου. Εδώ θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η υπόθεση αυτή δεν ισχύει καθολικά σε όλες τις περιπτώσεις, αφού καίριο ρόλο παίζουν οι στρατηγικές επιβίωσης, ατομικές και συλλογικές κατά περίπτωση.¹⁰

Σαν μεθοδολογικό εργαλείο, αλλά και έννοια-κλειδί, χρησιμοποιείται η έννοια του «θύλακα», προς ανίχνευση των χωροκοινωνικών διαφοροποιήσεων. Η διερεύνηση περιλαμβάνει τόσο τη μελέτη δευτερογενών πηγών όσο και το σχεδιασμό και τη διεξαγωγή πρωτογενούς έρευνας.

Για την ερμηνεία, όμως, μετασχηματισμών ή άλλων φαινομένων που είναι αναγνωρίσιμα στο χώρο, οφείλει να εκπονηθεί και μια έρευνα που αφορά στα ιδιαίτερα κοινωνικοοικονομικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά των ατόμων που εμπλέκονται στις διαδικασίες αυτές. Ο τρόπος που τα άτομα αυτοπροσδιορίζονται ή αποδίδουν χαρακτηριστικά στους «Άλλους»¹¹ καταλήγει να είναι καθοριστικός για το χώρο, αφού όλες αυτές οι κοινωνι-

κές διεργασίες έχουν και χωρικές διαστάσεις. Η παραδοχή αυτή με βάση τη βιβλιογραφία βρίσκει αναφορές στη συγκεκριμένη μελέτη περίπτωσης διαχρονικά, από την αρχική συγκρότηση του οικισμού μέχρι τη σημερινή εποχή όπου τα παλαιά προσφυγικά φιλοξενούν ευαίσθητες κοινωνικές ομάδες, ευάλωτες σε διάφορες μορφές κοινωνικού αποκλεισμού.

Αναφορικά με το βασικό ερευνητικό αντικείμενο, που δεν είναι άλλο από τη διαβίωση σε αστικές περιοχές που θεωρούνται διαχρονικά «υποβαθμισμένες», η έννοια της ταυτότητας, περισσότερο ως «συλλογική-κοινωνική», εμπλέκεται καθοριστικά στις διαδικασίες μετασχηματισμού. Στη βιβλιογραφία συχνά συσχετίζεται η διαβίωση σε περιθωριοποιημένες συνοικίες με την έννοια των «υποβαθμισμένων συλλογικών ταυτοτήτων» (Παπαδοπούλου 1999). Έτσι, μέσα από την παρούσα διερεύνηση ανιχνεύονται και οι μεταλλαγές πάνω στο ζήτημα αυτό, τόσο μέσα από αλλαγές στις στεγαστικές συνθήκες όσο και μέσα από τη βελτίωση του επιπέδου εκπαίδευσης-εργασίας και τη διαφοροποίηση των καταναλωτικών συνθηκών. Με άλλα λόγια, σε μια προσφυγογενή συνοικία όπως η Νίκαια, που θεωρείτο παραδοσιακά ως «εργατική», ποια είναι η πραγματική σημερινή χωροκοινωνική εικόνα; Έχει νόημα να αναλύουμε το σήμερα με όρους του χθες, χωρίς να εμβαθύνουμε στη σημερινή κατάσταση; Μήπως τελικά έχουμε την επαναδημιουργία «χώρων» αποκλεισμού κοινωνικά και χωρικά, με νέους όρους σύμφωνα με τις συνθήκες της τρέχουσας αστικής πραγματικότητας;

Ο όρος κοινωνικός αποκλεισμός, που αναφέρθηκε προηγουμένως, εκφράζει ένα πολυσύνθετο φαινόμενο το οποίο προσλαμβάνει τόσο οικονομικές όσο και μη οικονομικές διαστάσεις. Η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού, αν και σχετίζεται άμεσα με την έννοια της φτώχειας, δεν ταυτίζεται με αυτήν, ιδίως στην περίπτωση που η τελευταία εκφράζεται σε εισοδηματικούς όρους.¹²

Παρά το γεγονός ότι πρόκειται για ένα πολυδιάστατο φαινόμενο το οποίο καλύπτεται από ογκώδη βιβλιογραφική συζήτηση ξεπερνώντας τα όρια της παρούσας εργασίας, οφείλουμε να αναφέρουμε τους βιβλιογραφικούς συσχετισμούς μεταξύ φτώχειας-αποκλεισμού-εκπαίδευσης-εργασίας, αφού αποτελούν βασικό άξονα πάνω στον οποίο διαρθρώνεται το μεθοδολογικό πλαίσιο της παρούσας διερεύνησης. Όπως έχει διαπιστωθεί σε έρευνες που έχουν διεξαχθεί από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών¹³ και από άλλους φορείς και μελετητές, η σχέση της εκπαίδευσης με τη φτώχεια εμφανίζεται αρ-

κετά πολύπλοκη και εντάσσεται σε ένα σύνολο ευρύτερων αιτιακών διεργασιών μέσα στο πλαίσιο ενός κύκλου σωρευτικής αιτιότητας, ο οποίος τείνει να προσλάβει τη μορφή σπείρας που κινείται προς τα κάτω (Τσολάκογλου 1999). Ειδικότερα από τις μέχρι σήμερα μελέτες του φαινομένου της φτώχειας προκύπτει ότι μεταξύ φτώχειας και εκπαίδευσης υπάρχει μια αμφίδρομη αιτιακή σχέση και επομένως το χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο και ο εκπαιδευτικός αποκλεισμός αφενός δρουν ως κλασικοί ενδυνάμει φτωχογόνοι παράγοντες και αφετέρου προσδιορίζονται και αποτελούν με τη σειρά τους συνέπεια των καταστάσεων φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού στις οποίες έχουν περιέλθει τα άτομα ή τα νοικοκυριά (Χρυσάκης 1999).

Εστιάζοντας στο σχεδιασμό της έρευνας πεδίου για τη συγκεκριμένη μελέτη περίπτωσης, αυτό που θα πρέπει να ληφθεί υπόψη είναι η σημερινή εικόνα και σχέση εκπαιδευτικού επιπέδου-εργασίας σε συνάρτηση με τις συνθήκες στέγασης και τις καταναλωτικές συνήθειες, οι οποίες υποδηλώνουν το επίπεδο διαβίωσης. Παράλληλα, όλα αυτά θα πρέπει να συσχετιστούν με τις αλλαγές στη δημογραφική σύνθεση του πληθυσμού, αφού νέες ομάδες κατοίκων έχουν εγκατασταθεί στην περιοχή. Με άλλα λόγια, έχει όντως βελτιωθεί το επίπεδο διαβίωσης των απογόνων των προσφύγων ή οι νέοι κάτοικοι «ανεβάζουν» τον μέσο όρο; Επίσης, άξιο διερεύνησης είναι και το τι συμβαίνει ακριβώς με τους οικονομικούς μετανάστες, αφού στις περισσότερες περιπτώσεις δεν έχουν νομιμοποιητικά έγγραφα και συνεπώς δεν αναφέρονται στις επίσημες καταγραφές. Προφανώς, για τα αποτελέσματα που θα προκύψουν για όλα αυτά τα ερευνητικά ζητήματα μπορεί να γίνει και σύγκριση με τα επίσημα στοιχεία απογραφών παλαιότερων δεκαετιών, ώστε να αναδειχθεί η όποια μετεξέλιξη.

Λαμβάνοντας υπόψη όλα αυτά, η έρευνα πεδίου κατευθύνεται τόσο στην πολεοδομική εξέλιξη του χώρου όσο και στη διερεύνηση των δημογραφικών αλλαγών και των κοινωνικοοικονομικών χαρακτηριστικών των κατοίκων. Χωρίζεται έτσι σε χωρικό και κοινωνικό επίπεδο. Σε χωρικό επίπεδο, πραγματοποιείται ακριβής καταγραφή, αποτύπωση και χαρτογραφική απεικόνιση των εναπομεινάντων προσφυγικών στη Νίκαια του 2010, ομαδοποίηση σύμφωνα με τον τύπο του οικοδομικού τετραγώνου και την τυπολογία της κάτοψης, διαδικασία που συμβάλει στη σαφέστερη κατανόηση των μετασχηματισμών που λαμβάνουν χώρα και βρίσκονται ακόμη σε εξέλιξη.

Παράλληλα, σκιαγραφώντας την κοινωνική φυσιογνωμία της περιοχής, μέσα από ποιοτικές και ποσοτικές μεθόδους κοινωνιολογικής έρευνας, δίνεται μια σαφέστερη εικόνα για τα προς διερεύνηση ζητήματα. Όσον αφορά την ποσοτική ανάλυση, χρησιμοποιήθηκε σχεδιασμένο στατιστικό δείγμα 200 νοικοκυριών, με τη μέθοδο της αναλογικής στρωματοποιημένης τυχαίας δειγματοληψίας. Η χρήση της μεθόδου αυτής κρίθηκε κατάλληλη με βάση το γεγονός ότι εμπεριέχει την έννοια του «στρώματος», δηλαδή το διαχωρισμό του πληθυσμού σε επιμέρους ομάδες με βάση κάποια χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Λαμβάνεται λοιπόν ένα τυχαίο δείγμα από κάθε στρώμα, ανάλογο με το μέγεθος του στρώματος σε σχέση με το συνολικό πληθυσμό του δείγματος. Στη συγκεκριμένη μελέτη περίπτωσης η ποσοτική αυτή μέθοδος λειτούργησε ως εξής: Αφού προηγήθηκε η «ανάγνωση» του συγκεκριμένου αστικού χωρικού πεδίου έρευνας ως προς τις συνθήκες στέγασης, διαμορφώθηκε ο διαχωρισμός της περιοχής σε θύλακες αναφορικά με τις συνθήκες στέγασης. Σύμφωνα με τον βασικό θεωρητικό άξονα της αμφίδρομης σχέσης κοινωνικού και γεωγραφικού χώρου, υποθέτουμε ότι οι διαφορές στην ποιότητα των συνθηκών στέγασης υποδηλώνουν και ανάλογες διαφορές στα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού. Μετά από καταγραφή του αριθμού του συνόλου των νοικοκυριών που διαμένουν σε κάθε θύλακα (προσεγγιστικά), σχεδιάστηκε¹⁴ το δείγμα ώστε το πλήθος των νοικοκυριών που θα ερωτηθούν από κάθε θύλακα να είναι ανάλογο με τη σχέση του πληθυσμού του θύλακα αναφορικά με το συνολικό πληθυσμό. Έτσι έχουμε:

- Θύλακες I και III (ιστορικό κέντρο Νίκαιας): 6.220 νοικοκυριά περίπου
- Θύλακας II: 3.500 νοικοκυριά περίπου
- Θύλακας IV: 3.000 νοικοκυριά περίπου
- Θύλακας V: 870 νοικοκυριά περίπου
- Θύλακας VI και VII: 2.500 νοικοκυριά περίπου

Έτσι, ο τύπος διαμορφώνεται ως εξής: $Nv.ε = Nd \times Nv.θ/Nv.σ$, όπου:

$Nv.ε$: αριθμός νοικοκυριών που επιλέχθηκαν σε κάθε θύλακα

$Nδ$: αριθμός ερωτηματολογίων

$Nv.σ$: συνολικός αριθμός νοικοκυριών

$Nv.θ$: αριθμός νοικοκυριών σε κάθε θύλακα

α) ΘΥΛΑΚΕΣ I ΚΑΙ III :

$$\frac{v_1}{N_1} = \frac{v}{N} \Rightarrow v_1 = v \frac{N_1}{N} \Rightarrow v_1 = 200 \frac{6220}{16090} = 75 \text{ ερωτηματολόγια}$$

β) ΘΥΛΑΚΑΣ II:

$$\frac{v_2}{N_2} = \frac{v}{N} \Rightarrow v_2 = v \frac{N_2}{N} \Rightarrow v_2 = 200 \frac{3500}{16090} = 44 \text{ ερωτηματολόγια}$$

γ) ΘΥΛΑΚΑΣ IV:

$$\frac{v_3}{N_3} = \frac{v}{N} \Rightarrow v_3 = v \frac{N_3}{N} \Rightarrow v_3 = 200 \frac{3000}{16090} = 37 \text{ ερωτηματολόγια}$$

γ) ΘΥΛΑΚΑΣ V:

$$\frac{v_4}{N_4} = \frac{v}{N} \Rightarrow v_4 = v \frac{N_4}{N} \Rightarrow v_4 = 200 \frac{870}{16090} = 12 \text{ ερωτηματολόγια}$$

δ) ΘΥΛΑΚΕΣ VI ΚΑΙ VII :

$$\frac{v_5}{N_5} = \frac{v}{N} \Rightarrow v_5 = v \frac{N_5}{N} \Rightarrow v_5 = 200 \frac{2500}{16090} = 32 \text{ ερωτηματολόγια}$$

Εικόνα 2.1: παρουσίαση στατιστικής μεθόδου, Τούση 2007

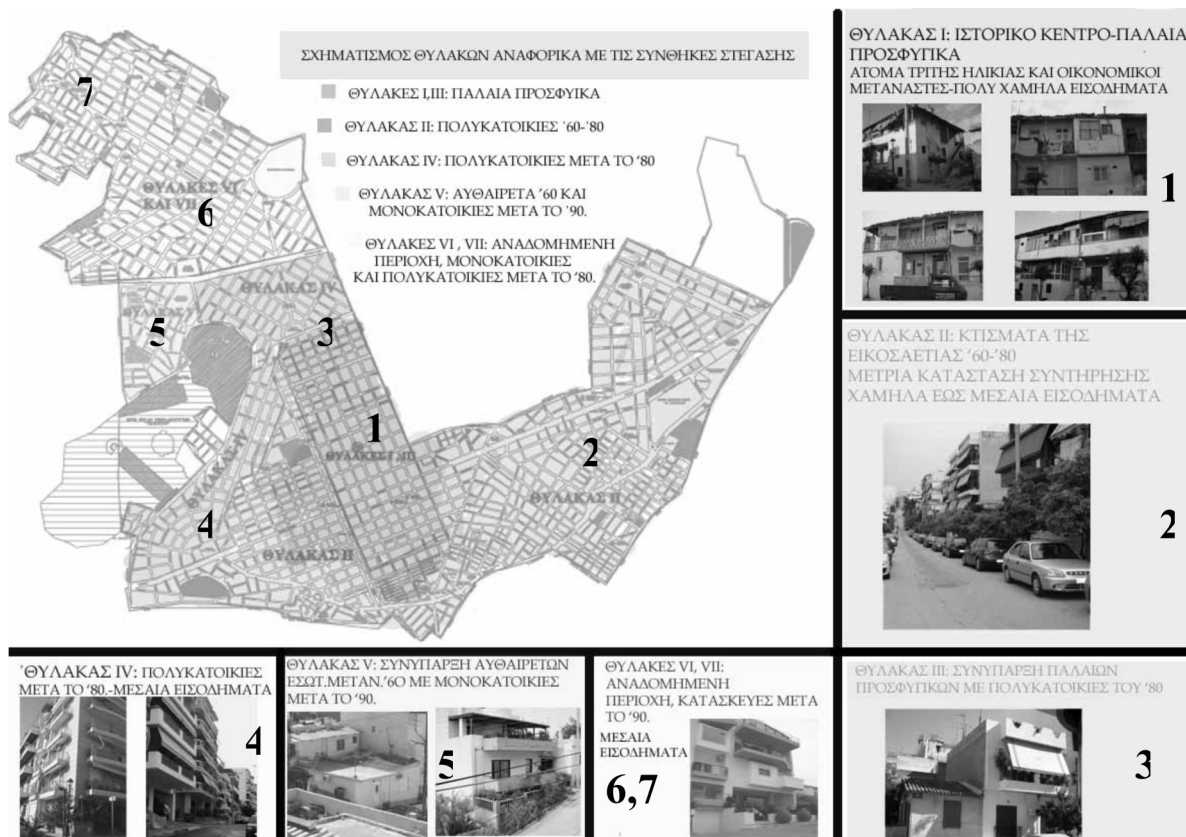
Οι θεματικές ενότητες των ερωτηματολογίων, θα μπορούσαν να ομαδοποιηθούν σε τρεις μεγάλες κατηγορίες:

- Κατοικία
- Περιοχή κατοικίας
- Κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά

Οι τρεις αυτές κατηγορίες διακρίνονται σε μικρότερες υποκατηγορίες :

- Κατοικία: ποιότητα οικιστικού αποθέματος, εμβαδό κατοικίας, πλεονεκτήματα-μειονεκτήματα κατοικίας, βαθμός ικανοποίησης από την ίδια την κατοικία χωρίς να ληφθεί υπόψη η περιοχή
- Περιοχή κατοικίας: υποδομές τεχνικές και κοινωνικές, λόγοι εγκατάστασης στην περιοχή, χρόνια διαμονής στην περιοχή, βαθμός ικανοποίησης από την περιοχή κατοικίας, πρόθεση για μετεγκατάσταση
- Κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά: επίπεδο εκπαίδευσης, τομέας απασχόλησης, υπηκοότητα, τύπος νοικοκυριού, καταναλωτικές συνήθειες

Τα ποσοτικά δεδομένα εμπλουτίστηκαν με στοιχεία ποιοτικής έρευνας, που συλλέχθηκαν μέσα από ημι-δομημένες συνεντεύξεις, ομάδες εστίασης και βιογραφικές ιστορίες αφήγησης. Ο συνδυασμός των πορισμάτων σε κοινωνικό και χωρικό επίπεδο συμβάλλει στην πληρέστερη κατανόηση των διαδικασιών μετασχηματισμού, δίνοντας ερμηνείες για τα κρίσιμα ερευνητικά ζητήματα.

Εικόνα 2.2: Κοινωνικοοικονομικές ανισότητες στην περιοχή της Νίκαιας, Τούση 2007

3. Αποτελέσματα από την έρευνα πεδίου

3.1 Κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά σε συσχέτιση με τις συνθήκες στέγασης στους θύλακες

Όπως ήδη αναφέρθηκε, στόχος της παρούσας διερεύνησης είναι να αναδείξει το φάσμα των χωροκοινωνικών μετασχηματισμών στη συγκεκριμένη αστική περιοχή που χρησιμοποιείται εδώ ως μελέτη περίπτωσης. Σύμφωνα με όσα ήδη αναφέρθηκαν, ο πληθυσμός της περιοχής της Νίκαιας μέχρι τη δεκαετία του 1960 ήταν ομοιογενής ως προς τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, αφού αποτελούνταν μόνο από μικρασιάτες πρόσφυγες και τους απογόνους τους. Την περίοδο αυτή έχουμε την εγκατάσταση των πρώτων εσωτερικών μεταναστών από αγροτικές περιοχές, οπότε νέες ομάδες κατοίκων εισέρχονται στην περιοχή. Κοινό χαρακτηριστικό των ομάδων που διαμένουν στην περιοχή είναι το χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο με ανάλογο αντίκτυπο στον τομέα απασχόλησης και το εισόδημα, στοιχεία που επηρεάζουν αναμφίβολα και τις συνθήκες στέγασης.

Η σημαντική τομή μέσα στην πορεία του χρόνου σημειώνεται στα μέσα της δεκαετίας του 1980, όπου σύμφωνα και με την ΕΣΥΕ παρατηρείται σαφής βελτίωση του βιοτικού επιπέδου. Κατά τη διάρκεια όλων αυτών των δεκαετιών, βασικός πυρήνας συγκρότησης του τρόπου διαβίωσης είναι η οικογένεια και, μάλιστα, σε πολλές περιπτώσεις η διευρυμένη οικογένεια.

Στις αρχές, όμως, της δεκαετίας του 1990, αρχίζει να διαφαίνεται μια αλλαγή στον τύπο νοικοκυριού, ως απόρροια της εξόδου και συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας και στην εκπαίδευση, με την εμφάνιση μονογονεϊκών νοικοκυριών. Την τάση αυτή έρχεται να ενισχύσει και η εγκατάσταση των οικονομικών μεταναστών στην περιοχή, ιδιαίτερα στους θύλακες I και ΙΙΙ, όπου τα χαμηλά ενοίκια στα προσφυγικά αποτελούν πόλο έλξης.

Επικαιροποιώντας τα δεδομένα της έρευνας, μιας και έχουν περάσει πέντε χρόνια από το 2007 που αναφέρεται η συγκεκριμένη ανάλυση, εντοπίζεται αύξηση του αριθμού των οικονομικών μεταναστών¹⁵ στην περιοχή του ιστορικού κέντρου. Ειδικότερα κατά την τρέχουσα οικονομική συγκυρία, ο τρόπος κατοίκησης έχει μετα-

βληθεί, αφού όλο και περισσότεροι οικονομικοί μετανάστες διαμένουν σε ομάδες 8-10 ατόμων στα προσφυγικά των 30τ.μ. για να μοιράζονται το ενοίκιο. Προφανώς οι δαπάνες για συντήρηση των κτισμάτων είναι ελάχιστες τόσο από πλευράς ενοικιαστών όσο και ιδιοκτητών, με αποτέλεσμα τα προσφυγικά να αφήνονται στην πλήρη κατάρρευση. Ο αριθμός των κτισμάτων αυτών είναι μεγάλος, αφού με βάση την έρευνα πεδίου έχει διατηρηθεί το 35%-40% περίπου και δεν περιορίζεται σε μεμονωμένες οικιστικές νησίδες όπως σε άλλες προσφυγογενείς περιοχές. Άλλωστε, αυτός ήταν και ο λόγος επιλογής της συγκεκριμένης μελέτης περίπτωσης.

Παρά τις όποιες διαφοροποιήσεις στη σύνθεση του πληθυσμού και στον τύπο νοικοκυριού, σε γενικές γραμμές η οικογένεια εξακολουθεί να παραμένει ο βασικός πυρήνας του μοντέλου διαβίωσης στην περιοχή. Με βάση τα δεδομένα της έρευνας, οι επικρατέστεροι τύποι νοικοκυριού είναι οι οικογένειες Ελλήνων (γονείς-παιδιά) και τα άτομα τρίτης ηλικίας (άνω των 65 ετών). Η ανάλυση που ακολουθεί ως προς τη σχέση επιπέδου εκπαίδευσης-τομέα απασχόλησης-συνθηκών στέγασης εστιάζει σε μια συγκριτική διερεύνηση ανάμεσα σε αυτούς τους δύο τύπους νοικοκυριού.

Με βάση τα δεδομένα της έρευνας, σημειώνεται μια σαφής βελτίωση του επιπέδου εκπαίδευσης με άμεση απόρροια τη διεκδίκηση καλύτερης θέσης απασχόλησης στα άτομα από 35 ετών και άνω, ενώ τα νοικοκυριά από-

μων τρίτης ηλικίας χαρακτηρίζονται από εξαιρετικά χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης, με σημαντικά ποσοστά λειτουργικά και οργανικά αναλφάβητων (τουλάχιστον 14-20% σε όλους τους θύλακες). Για να μπορέσουμε να δούμε την εξέλιξη του επιπέδου εκπαίδευσης των κατοίκων μέσα στην πορεία του χρόνου, παρατίθενται παρακάτω τα δεδομένα απογραφών της ΕΣΥΕ 1961-1991, σε αντιπαραβολή με τα δεδομένα της ποσοτικής δειγματοληψίας που πραγματοποιήθηκε στην παρούσα διερεύνηση. Προφανώς, έχει σημειωθεί σημαντική βελτίωση, όπως εύκολα μπορεί κανείς να διαπιστώσει. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το επίπεδο εκπαίδευσης στις οικογένειες ελλήνων¹⁶ ποικίλει ανάλογα με το θύλακα στον οποίο διαμένουν τα νοικοκυριά.

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι στους θύλακες I και III παρατηρείται το χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης, τόσο στα άτομα τρίτης ηλικίας όσο και στις οικογένειες ελλήνων. Η περιοχή αυτή, όπως προαναφέρθηκε, είναι το ιστορικό κέντρο, το οποίο χαρακτηρίζεται από εξαιρετικά δυσμενείς συνθήκες στέγασης λόγω των παλαιών προσφυγικών. Αντίθετα, στους θύλακες V, VI, VII, όπου οι συνθήκες στέγασης είναι σαφώς καλύτερες, διαπιστώθηκε υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης, το οποίο, όπως θα δούμε στον πίνακα που ακολουθεί, έχει άμεση σχέση με τον τομέα απασχόλησης και με το εισόδημα. Λαμβάνοντας ως παράδειγμα την κοινωνικοοικονομική ομάδα «εργάτες, τεχνίτες, οικοδόμοι», μπορούμε να δια-

ΕΤΟΣ	ΑΠΟΦΟΙΤΟΙ ΑΝΩΤΑΤΩΝ ΣΧΟΛΩΝ	ΑΠΟΦΟΙΤΟΙ ΑΝΩΤΕΡΩΝ ΣΧΟΛΩΝ(ΤΕΙ)	ΑΠΟΦΟΙΤΟΙ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	ΑΠΟΦΟΙΤΟΙ ΛΥΚΕΙΟΥ	ΑΠΟΦΟΙΤΟΙ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	ΕΧΟΝΤΕΣ ΤΕΧΝΙΚΗ Ή ΕΠΑΓΓΕΛ- ΜΑΤΙΚΗ ΜΟΡΦΩΣΗ	ΜΗ ΑΠΟΦΟΙ- ΤΗΣΑΝΤΕΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	ΑΝΑΛΦΑ- ΒΗΤΟΙ
1961	421- 0.5%	—	4.220 – 5%	—	30.647 – 36.8%	2.478 – 2.97%	33.755 – 40.5%	11.411 – 13.7%
1971	656 ΑΠΟΦΟΙΤΟΙ, 804 ΦΟΙΤΗΣΑΝ Ή ΦΟΙΤΟΥΝ –2%	—	6.016 – 8.3%	6.560 – 9.07%	31.456 – 43.5%	980 -1.35%	25.360 – 35.1%	9.628 – 13.3%
1981	1.396 ΑΠΟΦΟΙΤΟΙ, 967 ΦΟΙΤΗΤΕΣ-4.1%	749 – 11.8%	9.021 – 14%	10.708 – 45.3%	34.356	— – 18%	13.654 – 8%	5.915
1991	122 ΑΠΟΦΟΙΤΟΙ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ 2.472 ΑΠΟΦΟΙΤΟΙ ΑΕΙ, 1.681 ΦΟΙΤΗ -ΤΕΣ -5.53%	879 ΑΠΟΦΟΙΤΟΙ, 571 ΦΟΙΤΗΤΕΣ	9.686 – 12.5%	17.444 – 22.57%	31.656 – 40.9%	—	8.258 – 10.6%	4.516 – 6%

Πίνακας 3.1.2: Αποτελέσματα έρευνας πεδίου, Τούση 2007

ΠΗΓΗ:
ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ ΕΡΕΥΝΑ
ΤΟΥΣΗ Ε. 2007

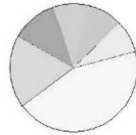
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ ΠΕΔΙΟΥ: ΕΠΙΠΕΔΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΤΥΠΟΣ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΑΥ : ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΕΣ ΕΛΛΗΝΩΝ (ΓΟΝΕΙΣ-ΠΑΙΔΙΑ)

**ΘΥΛΑΚΕΣ I
ΚΑΙ III:**
ΜΕΛΕΤΗΘΗΚΑΝ
75 ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΑ
ΓΟΝΕΙΣ-ΠΑΙΔΙΑ:45.3%

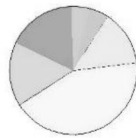
■ ΑΝΑΛΦΑΒΗΤΟΣ:0%	□ ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΛΥΚΕΙΟΥ:26.4%
■ ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ:8.8%	■ ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΑΝΩΤΕΡΗΣ ΣΧΟΛΗΣ:14.7%
■ ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ:26.4%	■ ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ:11%
□ ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ:11.7%	

ΘΥΛΑΚΑΣ II :
ΜΕΛΕΤΗΘΗΚΑΝ
44 ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΑ
ΓΟΝΕΙΣ-ΠΑΙΔΙΑ:59%

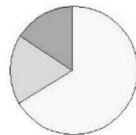
■ ΑΝΑΛΦΑΒΗΤΟΣ:0%	□ ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΛΥΚΕΙΟΥ:42.3%
■ ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ:8%	■ ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΑΝΩΤΕΡΗΣ ΣΧΟΛΗΣ:18.2%
■ ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ:8%	■ ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ:13.3%
□ ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ:7.7%	

ΘΥΛΑΚΑΣ IV :
ΜΕΛΕΤΗΘΗΚΑΝ
37 ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΑ
ΓΟΝΕΙΣ-ΠΑΙΔΙΑ:57%

■ ΑΝΑΛΦΑΒΗΤΟΣ:0%	□ ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΛΥΚΕΙΟΥ:46%
■ ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ:4.7%	■ ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΑΝΩΤΕΡΗΣ ΣΧΟΛΗΣ:15%
■ ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ:4.7%	■ ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ:17%
□ ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ:13%	

ΘΥΛΑΚΑΣ V:
ΜΕΛΕΤΗΘΗΚΑΝ
12 ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΑ
ΓΟΝΕΙΣ-ΠΑΙΔΙΑ:50%

■ ΑΝΑΛΦΑΒΗΤΟΣ:0%	□ ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΛΥΚΕΙΟΥ:66%
■ ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ:0%	■ ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΑΝΩΤΕΡΗΣ ΣΧΟΛΗΣ:33.3%
■ ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ:0%	■ ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ:33.3%
□ ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ:0%	

**ΘΥΛΑΚΕΣ VI ΚΑΙ
VII:**
ΜΕΛΕΤΗΘΗΚΑΝ
32 ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΑ
ΓΟΝΕΙΣ-ΠΑΙΔΙΑ:72%

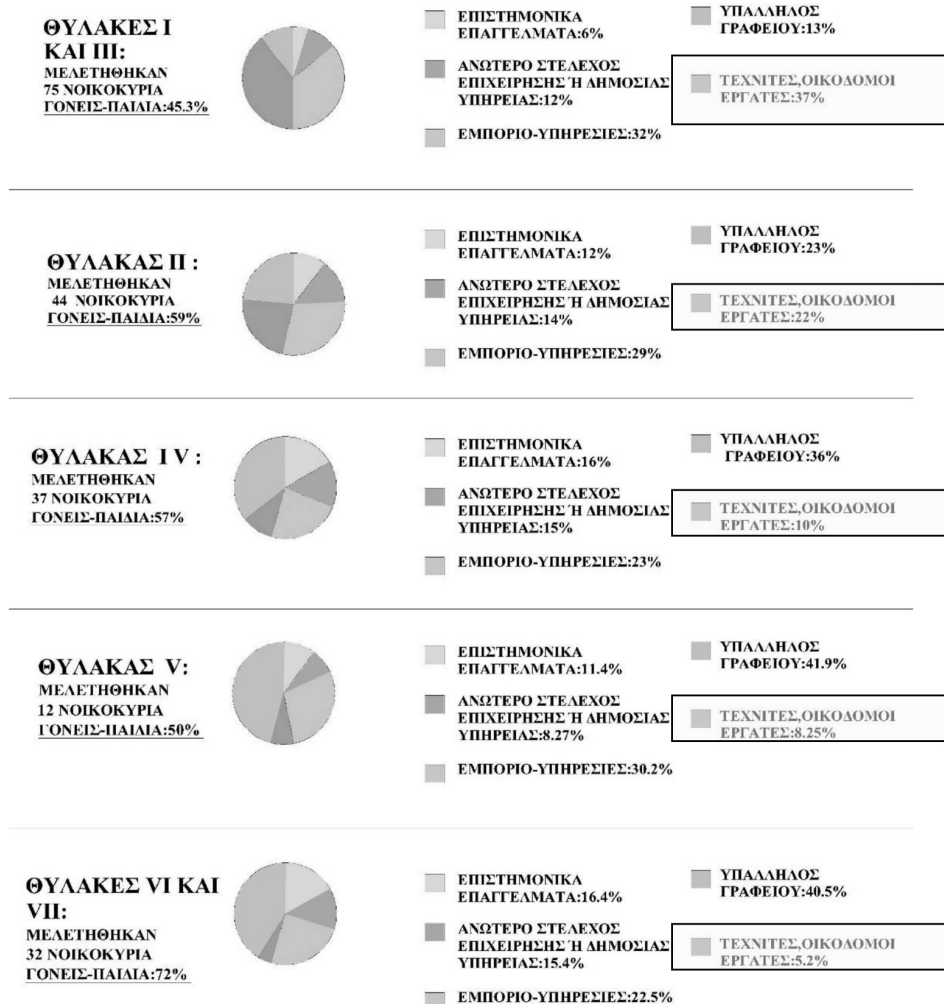
■ ΑΝΑΛΦΑΒΗΤΟΣ:0%	□ ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΛΥΚΕΙΟΥ:43.4%
■ ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ:0%	■ ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΑΝΩΤΕΡΗΣ ΣΧΟΛΗΣ:17.4%
■ ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ:4.34%	■ ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ:17.4%
□ ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ:17.4%	

πιστώσουμε τις διαφοροποιήσεις που σημειώνονται όσο προχωράμε σε θύλακες με καλύτερες συνθήκες στέγασης. Έτσι από 37% στους θύλακες I και III, το ποσοστό πέφτει στο 5,2% στους θύλακες VI και VII. Για να δούμε τις μεταλλαγές στην κοινωνικοοικονομική σύνθεση του προς μελέτη πληθυσμού, παρατίθενται και τα δεδομένα των απογραφών της ΕΣΥΕ για τα έτη 1961-2001, όπου φαίνεται μια σαφής μεταβολή του τομέα απασχόλησης.

Με βάση τα στοιχεία της έρευνας πεδίου αναφορικά με την ποιότητα κατοίκησης, και σε συσχέτισμό με όλα τα προηγούμενα, εντοπίζεται μια σαφής σχέση ανάμεσα στο χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης, τον τομέα απασχόλησης και τις συνθήκες στέγασης,¹⁷ επιβεβαιώνοντας τις αρχικές υποθέσεις εργασίας. Σύμφωνα με την πρωτογενή έρευνα, τα νοικοκυριά ατόμων τρίτης ηλικίας διαθέτουν τις δυσμενέστερες συνθήκες στέγασης και ειδικότερα στην περιοχή των προσφυγικών (θύλακες I και

ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ ΕΡΕΥΝΑ
ΤΟΥΣΗ Ε.2007

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ ΠΕΔΙΟΥ: ΣΥΝΘΕΣΗ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΟΥ-ΓΟΝΕΙΣ ΠΑΙΔΙΑ
ΤΟΜΕΑΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ

Πίνακας 3.1.4: Αποτελέσματα έρευνας πεδίου, Τούση 2007

ΕΤΟΣ ΑΠΟΓΡΑΦΗΣ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΕΠΙΣΤΗΜΟΝ. ΕΛΕΥΘΕΡ. ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ	ΔΙΕΥΘΥΝΟΝΤΕΣ ΚΑΙ ΑΝΩΤΕΡΑ ΣΤΕΛΕΧΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ	ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ ΓΡΑΦΕΙΟΥ	ΕΜΠΟΡΟΙ-ΠΩΛΗΤΕΣ ΥΠ.ΤΡΑΠΕΖΩΝ /ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ	ΓΕΩΡΓΟΙ, ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΟΙ ΑΛΙΕΙΣ, ΥΛΟΤΟΜΟΙ	ΕΡΓΑΤΕΣ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΩΝ (ΟΡΥΧΕΙΑ, ΜΕΤΑΛΛΕΙΑ, ΛΑΤΟΜΕΙΑ, ΑΛΥΚΕΣ Κ.ΛΠ.)
1961-29.423 ΑΤΟΜΑ	-	-	2.556 ΑΤΟΜΑ -8.6%	3.660 ΑΤΟΜΑ -12.4%	235 ΑΤΟΜΑ - 0.79%	22.328 ΑΤΟΜΑ - 75.8%
1971-27.596 ΑΤΟΜΑ	1.164 ΑΤΟΜΑ - 4.28 %	72 ΑΤΟΜΑ -0.26%	2.208 ΑΤΟΜΑ -8.12%	2.840 ΑΤΟΜΑ -10.4%	164 ΑΤΟΜΑ -0.6%	17.880 ΑΤΟΜΑ - 65.8%
1981-29.463 ΑΤΟΜΑ	2.391 ΑΤΟΜΑ - 8.1%	531 ΑΤΟΜΑ -1.8%	2.974 ΑΤΟΜΑ -10.09%	3.652 ΑΤΟΜΑ -12.3%	124 ΑΤΟΜΑ -0.42%	19.586 ΑΤΟΜΑ -66.4%
1991-30.331 ΑΤΟΜΑ	3.009 ΑΤΟΜΑ - 9.92%	421 ΑΤΟΜΑ -1.38%	3.775 ΑΤΟΜΑ -12.4%	4.747 ΑΤΟΜΑ -15.65%	121 ΑΤΟΜΑ -0.4%	14.969 ΑΤΟΜΑ - 49.3%
2001-35.279 ΑΤΟΜΑ	5.846 ΑΤΟΜΑ - 16.5%	505 ΑΤΟΜΑ -1.43%	5.300 ΑΤΟΜΑ -15%	5.283 ΑΤΟΜΑ -14.97%	119 ΑΤΟΜΑ - 0.34%	17.228 ΑΤΟΜΑ - 48%

Πίνακας 3.1.5: Δεδομένα ΕΣΥΕ, 1961-2001.

Π-ιστορικό κέντρο). Η ποιότητα του δομημένου περιβάλλοντος είναι χαμηλή τόσο από άποψη συντήρησης, όσο και ως προς τη διάρθρωση και διάταξη των χώρων της κατοικίας, με αποτέλεσμα τον ανεπαρκή αερισμό και ηλιασμό των κατοικιών. Αντίθετα, οι θύλακες VI, V, VI, VII, που περιλαμβάνουν περιοχές που εντάχθηκαν στο σχέδιο μεταγενέστερα ή εξαρχής δόθηκαν οικοπέδα στους πρόσφυγες δικαιούχους, μοιάζουν σήμερα να παρέχουν καλύτερη ποιότητα κατοίκησης.

Σκιαγραφώντας το κοινωνικοοικονομικό προφίλ των σημερινών κατοίκων αυτής της προσφυγογενούς περιοχής, η οποία παραδοσιακά θεωρείτο μια εργατική συνοικία, δεν θα μπορούσε να λείπει από τη μελέτη μια στοιχειώδης διερεύνηση των καταναλωτικών συνηθειών των νοικοκυριών, ανάλογα με τον τύπο τους και το θύλακα που μένουν. Αναλύοντας τα δεδομένα, βλέπουμε ότι το μοντέλο της υπερκαταναλωτικής κοινωνίας έχει αναμφίβολα επηρεάσει και τη συνοικία αυτή, ειδικά στην περίπτωση των νοικοκυριών όπου τα εισοδήματα κινούνται σε ένα μέσο επίπεδο. Στην περίπτωση βέβαια των νοικοκυριών ατόμων τρίτης ηλικίας, ειδικά στην περιοχή του ιστορικού κέντρου, οι καταναλωτικές συνήθειες μειώνονται στο ελάχιστο λόγω χαμηλών εισοδημάτων, με αποτέλεσμα διάφορα είδη να μην υπάρχουν καν στα νοικοκυριά αυτά. Σύμφωνα λοιπόν με όλα όσα έχουν ήδη αναφερθεί, θα μπορούσαμε να πούμε ότι μπορεί να έχει σημειωθεί μια αισθητή βελτίωση των όρων διαβίωσης στην περιοχή, με ανάλογο αντίκτυπο στο κοινωνικοοικονομικό προφίλ, αλλά κάποιες ομάδες κατοίκων φαίνεται να μην μπορούν να παρακολουθήσουν αυτή τη γενικότερη πρόοδο.

Ειδικότερα η είσοδος και εγκατάσταση νέων κατοίκων στις περιοχές που εντάχθηκαν στο σχέδιο μεταγενέστερα καθώς και στα κομμάτια της Νίκαιας που αναδομήθηκαν μέσω αντιπαροχής «ανεβάζει» τον μέσο όρο, αφού οι νέοι αυτοί κάτοικοι διαθέτουν υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης, απασχολούνται σε πιο προσοδοφόρες θέσεις εργασίας και διαμένουν σε καλύτερης ποιότητας κατοικίες. Μάλιστα, κατά την τρέχουσα οικονομική συγκυρία, εμφανίζουν μεγαλύτερη ανθεκτικότητα στην κρίση απ' ό,τι οι κάτοικοι του ιστορικού κέντρου, μεταξύ των οποίων και ένας σημαντικός αριθμός οικονομικών μεταναστών. Ειδικότερα οι οικονομικοί μετανάστες έχουν αυξηθεί σε αριθμό από το 2007 (είναι πολύ πάνω από 13%) που πραγματοποιήθηκε η συγκεκριμένη δειγματοληψία. Επικαιροποιώντας την έρευνα, η τρέχουσα οικονομική συγκυρία βρίσκει αρκετούς οικονομι-

κούς μετανάστες που διαμένουν στα προσφυγικά σε μια εξαιρετικά ευάλωτη θέση με ασταθή εισοδήματα και κυρίως χωρίς νόμιμη άδεια παραμονής. Ενδεικτικό της κατάστασης που επικρατεί είναι το γεγονός ότι οι κατοικίες των μεταναστών δεν διαφέρουν σε ποιότητα συντήρησης από τα εγκαταλελειμμένα προσφυγικά όπως φαίνεται στις ακόλουθες φωτογραφίες.

Εικόνες 3.1.1 και 3.1.2: σημερινή κατάσταση προσφυγικών Νίκαιας, έρευνα πεδίου, Τούση 2009.

3.2 Αποτελέσματα για την περιοχή μελέτης συνολικά: Μεταλλαγές πάνω στο ζήτημα της χωροκοινωνικής ταυτότητας μέσα από τα δίκτυα και τις σχέσεις σε επίπεδο γειτονιάς

Σύμφωνα με όλα όσα προηγήθηκαν, η φυσιογνωμία της περιοχής της Νίκαιας συντίθεται μέσα από σημαντικές αντιθέσεις τόσο όσον αφορά το δομημένο περιβάλλον όσο και τα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των κατοίκων στους διάφορους θύλακες. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι απόψεις των κατοίκων για το δήμο στον οποίο ζουν. Όπως προέκυψε από τα στοιχεία της έρευνας, η πλειοψηφία στο ιστορικό κέντρο θεωρεί τη συνοικία αυτή υποβαθμισμένη (53.3%) αλλά παρόλα αυτά δεν θα την εγκατέλειπε ακόμη και αν είχε την οικονο-

μική δυνατότητα. Εδώ διαφαίνονται οι ισχυροί συναισθηματικοί δεσμοί με τη γειτονιά και η συμβολική διάσταση του χώρου, μέσα από τα κοινά βιώματα και το ιστορικό παρελθόν. Πρόκειται άλλωστε για άτομα που έχουν ζήσει όλη τους τη ζωή εκεί, χωρίς ενδιάμεσες μεταγκαταστάσεις. Αξιοσημείωτο, όμως, είναι το γεγονός ότι, παράλληλα με την αντίληψη περί «υποβαθμισμένης» περιοχής κατοικίας, εκφράζεται και μια αντίστοιχη άποψη σχετικά με την κοινωνική τους ταυτότητα. Με άλλα λόγια τα άτομα αυτά δήλωσαν ότι εκλαμβάνουν τους εαυτούς τους ως υποκειμένα κοινωνικού αποκλεισμού, εξαιτίας κυρίως των πολιτικών τους πεποιθήσεων. Ως ασπίδα ενάντια στον αποκλεισμό δήλωσαν ότι λειτουργούν ακόμη τα δίκτυα στήριξης στη γειτονιά, ειδικά στην περίπτωση του ιστορικού κέντρου.

Γενικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι σε όλους τους θύλακες οι κάτοικοι διακρίνονται από μονιμότητα στην εγκατάσταση, και ως βασικό λόγο γι' αυτό δήλωσαν την ύπαρξη γονέων και συγγενών στην περιοχή. Σημαντικό είναι και το στοιχείο ότι οι κρίσεις για το αν η περιοχή θεωρείται υποβαθμισμένη είναι καθαρά υποκειμενικές και βασισμένες στη βιωματική εμπειρία από τον συγκεκριμένο θύλακα διαβίωσης, αγνοώντας σημαντικά προβλήματα που παρατηρούνται στον ίδιο δήμο. Δηλαδή, όσο κινούμαστε στους θύλακες IV, V, VI, VII, το ποσοστό των κατοίκων που θεωρεί τη συνοικία υποβαθμισμένη¹⁸ πέφτει αισθητά φθάνοντας στο 37,8% από 53,3% στο ιστορικό κέντρο.

Σύμφωνα με την άποψη των κατοίκων, στους υπόλοιπους θύλακες η ζωή στη γειτονιά έχει χάσει τη συμβολική αξία που είχε σε παλαιότερες δεκαετίες. Έτσι, η χαλάρωση του κοινωνικού δεσμού που ανιχνεύεται μέσα από μια πληθώρα διαφορετικών σφαιρών της συλλογικής ζωής βρίσκει εδώ την έκφρασή της μέσα από τη διαφορετική νοηματοδότηση του δημόσιου χώρου σε μικρογεωγραφικό επίπεδο. Οι δεσμοί γειτονιάς έχουν δώσει τη θέση τους σε ένα εσωστρεφές μοντέλο διαβίωσης βασισμένο στην ανάπτυξη ατομοκεντρικών κοινωνιών, όπου η έννοια κάθε μορφής συλλογικότητας περνάει σε δευτερεύον επίπεδο. Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι στις οικιστικές νησίδες των παλαιών προσφυγικών εντοπίζονται, σε μεγάλο βαθμό ακόμη, σχέσεις αλληλεγγύης και συνεργασίας σε επίπεδο γειτονιάς, παρά το γεγονός ότι η κοινωνική σύνθεσή της έχει αλλοιωθεί εξαιτίας της εγκατάστασης των οικονομικών μεταναστών. Σύμφωνα με τα πορίσματα της έρευνας, οι οικονομικοί μετανάστες δεν συμμετέχουν στα υφιστάμενα

δίκτυα κοινωνικών σχέσεων σε επίπεδο γειτονιάς και μάλιστα περιορίζονται στον οικιακό τους χώρο ή επιλέγουν συναθροίσεις σε δημόσιους χώρους μακριά από την εμβέλεια της οικιακής τους σφαίρας.

Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η διατήρηση των σχέσεων αυτών στη γειτονιά από πλευράς κατοίκων ελληνικής καταγωγής, πέρα από τη συλλογική μνήμη, σχετίζεται και με το γεγονός ότι το επίπεδο διαβίωσης κινείται στο πλαίσιο οριακής λιτότητας στις οικιστικές αυτές νησίδες. Με άλλα λόγια, οι αλλαγές, μέσα στην πορεία του χρόνου και την αναπτυξιακή διαδικασία μετασηματισμού του αστικού ιστού, οδήγησαν σε βελτίωση των όρων διαβίωσης, αλλά παρόλα αυτά ένα κομμάτι του πληθυσμού φαίνεται να έχει εγκλωβιστεί στον φαύλο κύκλο της υποβάθμισης, μέσα από τη διαγενεακή μεταβίβαση των αντίστοιχων χαρακτηριστικών. Εδώ υπεισέρχεται και ο ρόλος της πολιτικής που ακολουθήθηκε διαχρονικά και που τελικά υπαγόρευσε τη σημερινή κατάσταση. Έτσι, αντί επιλόγου, παρατίθεται ένας σύντομος προβληματισμός πάνω στη χάραξη πολιτικής σχετικά με το ζήτημα των προσφυγικών περιοχών.

4. Αντί επιλόγου...

Το παρόν άρθρο είχε ως κύριο στόχο να αναδείξει το φάσμα των χωροκοινωνικών μετασηματισμών σε μια περιοχή μελέτης που καθορίστηκε από την προσφυγική εγκατάσταση, όπως και πολλές άλλες –αστικές και αγροτικές– σε ολόκληρη τη χώρα. Μέσα από σκληρή προσπάθεια αλλά και επιδράσεις εξωγενών παραγόντων, οι αρχικές ανισότητες εξομαλύνθηκαν, δίνοντας όμως τη θέση τους σε νέους τύπους και χώρους αποκλεισμού. Μπορεί σήμερα τα προσφυγικά να είναι μεμονωμένες οικιστικές νησίδες σε ολόκληρη την Αττική, αν όμως κανείς τις μελετήσει αθροιστικά, κατανοεί ότι πρόκειται για ένα πολύ μεγάλο όγκο κτιριακού αποθέματος, στο οποίο ζουν ομάδες του πληθυσμού στο πλαίσιο οριακής λιτότητας, ειδικά κατά την τρέχουσα οικονομική συγκυρία.

Σύμφωνα με τα πορίσματα της έρευνας, ο άλλοτε εργατικός χαρακτήρας της Νίκαιας, έχει αντικατασταθεί από έναν (μικρο-)αστικό τρόπο ζωής όπου, ανάλογα με το θύλακα και το εισόδημα, εμφανίζεται ξεκάθαρα το μοντέλο της υπερκαταναλωτικής κοινωνίας. Ποιος είναι όμως ο ρόλος της πολιτικής διαχρονικά και ποιο θα είναι

το μέλλον όλου αυτού του υπό κατάρρευση κτιριακού αποθέματος;

Απαντώντας στο πιο πάνω ερώτημα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι, πέρα από σημειακές μεμονωμένες αναπλάσεις, δεν έχουν υλοποιηθεί ολοκληρωμένες λύσεις για το θέμα των προσφυγικών. Ειδικά στην περιοχή του ιστορικού κέντρου έχει διατηρηθεί το 35-40% του αρχικού αποθέματος, με βάση την έρευνα πεδίου. Αυτό σημαίνει ότι πρόκειται για έναν πολύ μεγάλο αριθμό κτιρίων και νοικοκυριών, τα οποία σε σύντομο χρονικό ορίζοντα θα έρθουν αντιμέτωπα με το αδιέξοδο που θα δημιουργήσει η αδυναμία συντήρησης των κτισμάτων αυτών. Άλλωστε οι σημειακές και μεμονωμένες αναπλάσεις δεν δίνουν λύση, αντίθετα οξύνουν τις ήδη υφιστάμενες αντιθέσεις (Νικολαΐδου 1990). Όλα αυτά οδηγούν στο συμπέρασμα ότι, αν δεν προσεγγιστεί το ζήτημα σε ένα ευρύτερο επίπεδο πέραν του κτιριολογικού, τέτοιου τύπου περιοχές θα συνεχίσουν να υποβαθμίζονται ολοένα και περισσότερο. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο το παρόν άρθρο προσπαθεί να υπενθυμίσει το ζήτημα αυτό, πριν αφεθούν τα οικιστικά αυτά συγκροτήματα στην πλήρη κατάρρευση και αποσύνθεση, σε αντιδιαστολή με τα κείμενα της Ευρωπαϊκής Ένωσης που ευαγγελίζονται μια «εδαφική και κοινωνική συνοχή». Προφανώς δεν πρόκειται μόνο για τη Νίκαια, που λειτουργεί εδώ πιλοτικά ως μελέτη περίπτωσης, αλλά και για άλλες περιοχές όπως: Δραπετσώνα, Καισαριανή, Νέα Ιωνία, Νέα Φιλαδέλφεια, Αιγάλεω, Περιστερί, Τζιτζιφιές-Καλλιθέα κ.ά. Σε όλες αυτές τις περιοχές, υπάρχουν θύλακες με αντίστοιχα προβλήματα όπως η Νίκαια. Έτσι, η χάραξη πολιτικής πάνω στα ζητήματα του χώρου οφείλει να δείξει ιδιαίτερη μέριμνα για το θέμα αυτό, εστιάζοντας όχι μόνο στο κτιριοδομικό κομμάτι αλλά και στη διερεύνηση των κοινωνικών παραμέτρων, οδηγώντας σε μια προσέγγιση συνολική, χωροκοινωνική, προς εξάλειψη των υφισταμένων ανισοτήτων.

Σημειώσεις

2. Για να αποκτήσουμε μια πιο σαφή εικόνα των συνθηκών διαβίωσης των προσφύγων, αρκεί να ανατρέξουμε σε ιστορικές πηγές και μαρτυρίες της εποχής, καθώς και σε άρθρα ελληνικών και ξένων εφημερίδων (όπως *Βραδινή*, *Certain Samaritans* κ.ά.).

3. Πηγή: Γ.Μ. Σαρηγιάννης, *Αθήνα 1830-2000: Εξέλιξη, Πολιτισμός, Μεταφορές*, Αθήνα: Συμμετρία, 2000.

4. Μέσα από την πρωτογενή έρευνα (Τούση 2007-2009) έχει εντοπιστεί και ένας άλλος τύπος εσωτερικών μεταναστών: πρόκειται για πρόσφυγες και απογόνους πρώτης γενιάς που μετά τον εμφύλιο

αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τις αγροτικές περιοχές που ζούσαν, εξαιτίας περιθωριοποίησης και αποκλεισμού λόγω πολιτικών επιλογών και πεποιθήσεων. Ο τύπος αυτός εσωτερικών μεταναστών παρατηρήθηκε ότι συνειδητά επέλεξε τη μετεγκατάσταση σε προσφυγικές αστικές περιοχές, λόγω κοινής πολιτισμικής καταγωγής αλλά και πολιτικών προσανατολισμών.

5. Όπως προκύπτει και από τις απογραφές της ΕΣΥΕ.

6. Το σύστημα της αντιπαροχής δεν αναπτύχθηκε σε όλες τις προσφυγικές περιοχές με τον ίδιο τρόπο, εξαιτίας του αρχιτεκτονικού τύπου των κτισμάτων, του πλήθους των δικαιούχων και των χαμηλών συντελεστών δόμησης που ίσχυαν κατά περιόδους στις διάφορες προσφυγικές περιοχές. Για παράδειγμα, μια τέτοια περιοχή ήταν και το ιστορικό κέντρο της Νέας Φιλαδέλφειας, όπου ο σ.δ. 1,4 έδωσε μεν μια ώθηση στην αντιπαροχή αλλά όχι σε τόσο μεγάλο βαθμό όσο σε άλλες περιοχές (π.χ. Καλλιόπολη στον Πειραιά).

7. Η μοναδική περίπτωση (για τους προσφυγικούς οικισμούς του λεκανοπεδίου) διατήρησης της ιστορικής μνήμης και ομαλής ενσωμάτωσης αρχιτεκτονικών στοιχείων στις νέες κατασκευές εντοπίζεται στη Νέα Φιλαδέλφεια, όπου με το Π.Δ. 467Δ/2001, το ιστορικό της κέντρο κρήθηκε ως παραδοσιακός οικισμός και ορισμένα κτίρια διατηρήτσα. Σε όλες τις υπόλοιπες περιπτώσεις είτε αφέθηκαν τα προσφυγικά στην πλήρη κατάρρευση είτε δημιουργήθηκαν νέα κτίρια μέσα από τη διαδικασία της αντιπαροχής.

8. Για παράδειγμα: Doreen Massey, «Φιλοσοφία και πολιτικές της χωρικότητας», Λίλα Λεοντίδου, «Πόλεις της σιωπής», Ε. Παναγιωτάτου «Θέματα Ανάπτυξης του Χώρου», Ρενέ Χίρσον, «Κληρονόμοι της Μικρασιατικής Καταστροφής», και πολλοί άλλοι.

9. Η υπόθεση αυτή προέκυψε μέσα από συνεντεύξεις αιχμής με τους κατοίκους της περιοχής.

10. Δηλαδή ακολουθούνται κατά περίπτωση και άλλου τύπου στρατηγικές προς άρση του κοινωνικού αποκλεισμού και όχι η προσπάθεια για βελτίωση του επιπέδου εκπαίδευσης.

11. Οι «άλλοι», δηλαδή οι πρόσφυγες, ιδιαίτερα στις αστικές περιοχές, αντιμετώπιστηκαν με μεγάλη δυσπιστία από τον γηγενή πληθυσμό, σε τέτοιο βαθμό ώστε ο απόηχος να φτάνει ως τις μέρες μας, όπως προέκυψε από την πρωτογενή έρευνα. Η περιθωριοποίηση αυτή ενίσχυσε καθοριστικά την κοινωνική συνοχή στο εσωτερικό των προσφυγικών συνοικισμών διαμορφώνοντας μια ιδιαίτερη ταυτότητα, βασικό χαρακτηριστικό της οποίας ήταν η αλληλεγγύη, η συνεργασία και η αλληλοβοήθεια σε επίπεδο γειτονιάς. Η παρούσα διερεύνηση, εκτός των άλλων, ανιχνεύει το κατά πόσο υπάρχει σήμερα αυτή η ενισχυμένη βαρύτητα και συμβολική στο μικρογεωγραφικό επίπεδο που ορίζεται κατά περίπτωση ως «γειτονιά».

12. Mazel (1996: 49): «ούτε όλες οι καταστάσεις φτώχειας παραπέμπουν σε καταστάσεις αποκλεισμού, ούτε όλες οι καταστάσεις αποκλεισμού παραπέμπουν σε καταστάσεις φτώχειας».

13. ΕΚΚΕ (1996), *Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού στην Ελλάδα*, τόμοι Α' και Β', Αθήνα.

14. Με τη βοήθεια της Μ. Δεμέναγα, απόφοιτης του τμήματος Στατιστικής του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών.

15. Πάνω από 17.000 νοικοκυριά οικονομικών μεταναστών με βάση τα στοιχεία του Δήμου Νικαίας.

16. Ερωτήθηκε ο υπεύθυνος του νοικοκυριού σε κάθε περίπτωση και συλλέχθηκαν ποιοτικά δεδομένα για το επίπεδο εκπαίδευσης των υπολοίπων μελών του νοικοκυριού και τον τομέα απασχόλησής τους.

17. Θα πρέπει εδώ να σημειώσουμε ότι η βελτίωση συνθηκών στέγασης και εισοδήματος δεν οφείλεται πάντα σε ταυτόχρονη βελτίωση του επιπέδου εκπαίδευσης, όπως στην περίπτωση της Νικαίας. Σε μεγάλο βαθμό παίζουν ρόλο οι στρατηγικές επιβίωσης του εκά-

στοτε πληθυσμού συλλογικά αλλά και του κάθε νοικοκυριού, με αποτέλεσμα σε άλλες προσφυγικές περιοχές, όπως π.χ. η Νέα Ερυθραία, να έχουμε σημαντική άνοδο βιοτικού επιπέδου μέσα από την απασχόληση στο εμπόριο και όχι από άνοδο του επιπέδου εκπαίδευσης (πορίσματα πρωτογενούς έρευνας στο πλαίσιο εκπόνησης Τούση Ε., Διδακτορικής Διατριβής, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ, τομέας Πολεοδομίας-Χωροταξίας, Επιβλέπουσα Καθηγήτρια Ε. Παναγιωτάτου).

18. Παράλληλα θεωρούν ότι δεν έχουν ανάγκη τα δίκτυα στήριξης στη γειτονιά, δίνοντας έμφαση στην ανάπτυξη των δυνατοτήτων του δικού τους νοικοκυριού και την επίλυση των διαφόρων ζητημάτων της καθημερινότητας μέσα από τη βελτίωση του ατομικού τους εισοδήματος.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Gans, H. (1961), «Planning and Social life: Friendship and neighbor relations in suburban communities», *Journal of the American Institute of Planners*, 27(2).
- Kuller, R. (1973), *Architectural psychology*, Proceedings of the Lund conference, Lund, Studentlitteratur.
- Proshansky, H.M. (1970), *Environmental psychology: man and his physical setting*, Νέα Υόρκη: Holt, Reinhart and Winston
- Taylor, B.R. (1988), *Human territorial functioning: an empirical, evolutionary perspective on individual and small group territorial cognitions, behaviours and consequences*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press.
- Thill, P. (1997), *People, paths and purposes: notations for a participatory envirotecture*, Σιάτλ: University of Washington Press.

Ελληνόγλωσση

- Βρυχέα, Α. (1997), *Κατοίκηση προσφύγων: χώροι διαφοράς και συλλογικής μνήμης* (επιστημονικό συμπόσιο).
- Βρυχέα, Α. (2003), *Κατοίκηση και Κατοικία*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Copans, J. (2004), *Η επιτόπια εθνολογική έρευνα*, Αθήνα: Gutenberg.
- Cuche, D. (2001), *Η έννοια της κοινότητας στις κοινωνικές επιστήμες*, Αθήνα: Gutenberg.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ. (2006), *Εαυτός και άλλος: εννοιολογήσεις, ταυτότητες και πρακτικές στην Ελλάδα και την Κύπρο*, Αθήνα: Gutenberg.
- Γκιζελή, Β. (1984), *Κοινωνικοί Μετασχηματισμοί και Προέλευση της Κοινωνικής Κατοικίας στην Ελλάδα 1920-1930*, Αθήνα: Επικαιρότητα.
- Δήμος Νικαίας (2004), *Το Μπλόκο της Κοκκινιάς, Χρονικό Μνήμης*. ΕΚΚΕ (1995), *Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού στην Ελλάδα*, Τόμοι Α' και Β', Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Θανοπούλου, Μ. και Πετρονάτη, Μ. (1987), «Βιογραφική προσέγγιση: Μια άλλη πρόταση για την κοινωνιολογική θεώρηση της ανθρώπινης εμπειρίας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 64.
- Ιωσιφίδης, Θ. (2003), *Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων στις κοινωνικές επιστήμες*, Αθήνα: Κριτική.
- Κατσούλης, Η. (2004), *Η έννοια της καθημερινότητας στην κοινωνική θεωρία*, Αθήνα: ΕΚΚΕ.

- Κουβέλη, Α. (1995), *Κοινωνικο-οικονομικές ανισότητες στον τομέα της στέγασης. Μεγάλα αστικά κέντρα της Ελλάδας. Τυπολογία νοικοκυριών*, Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Κουβέλη, Α. (1997), *Στεγαστικές συνθήκες στα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας. Τυπολογία κατοικίας*, Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Κυριαζή, Ν. (1999), *Η κοινωνιολογική έρευνα: κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κωνσταντοπούλου, Χ. (2000), *Εμείς και οι άλλοι: αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα*, Αθήνα: ΕΚΚΕ/Gutenberg.
- Λεοντίδου, Λ. (2001), *Πόλεις της σιωπής*, Αθήνα: Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ.
- Μαράτου-Αλιπράντη, Λ. (1998), *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στον Πειραιά: Μετακινήσεις, οικογένεια, εργασία*, Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Μιχελή, Λ. (1992), *Προσφύγων βίος και πολιτισμός: από τις πόλεις της ελάσσονος Ασίας στα τοπία της παράγκας και του πισσόχαρτου*, Αθήνα: Γαλάτεια TV.
- Ναυρίδης, Κ. και Χρηστάκης, Ν. (1997), *Ταυτότητες, Ψυχοκοινωνική συγκρότηση*, Αθήνα: Καστανιώτης.
- Νικολαΐδου, Σ. (1991), *Η ανάπλαση ως μέσο άσκησης στεγαστικής πολιτικής στην Ελλάδα: κοινωνιολογική διερεύνηση των αποτελεσμάτων ορισμένων περιπτώσεων ανάπλασης*, Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Οικονόμου, Δ., (1987), «Η στεγαστική πολιτική στην Ελλάδα: Βασικές ερμηνευτικές υποθέσεις, πιστοδότηση της στέγης και πολιτική εννοικίων», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 64.
- Παναγιωτάτου, Ε. (1983), *Θέματα Ανάπτυξης του χώρου*, Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.
- Παπαδοπούλου, Δ. (1999), *Κοινωνικός Αποκλεισμός: για τους ανθρώπους που παραμερίζουμε*, Αθήνα: Αρμός.
- Rossi, A. (1991), *Η Αρχιτεκτονική της πόλης*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Σχολή Μωραΐτη, Επιστημονικό Συμπόσιο (1997), *Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα: οι προσφυγοπόλεις στην Ελλάδα*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας.
- Τζανακάρης, Β. (2009), *Στο όνομα της Προσφυγιάς*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Τούση, Ε. (2007), *Πολεοδομικός Σχεδιασμός και αναβάθμιση της Ποιότητας ζωής. Η περίπτωση της Νίκαιας*, Διπλωματική Εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ.
- Τούση, Ε. (2009), *Διαδικασίες Χωρο-κοινωνικού Μετασχηματισμού και Ταυτοτική συγκρότηση. Η περίπτωση των προσφυγικών Μεταπτυχιακού Προγράμματος, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ, Κατεύθυνση Πολεοδομίας-Χωροταξίας*.
- Τσολάκογλου, Γ. (1999), *εισήγηση για τον συλλογικό τόμο Κοινωνικός Αποκλεισμός: για τους ανθρώπους που παραμερίζουμε...*, Αθήνα: Αρμός.
- Φιλίππιδης, Δ. (2001), *Μοντέρνα Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, Αθήνα: Μέλισσα.
- Χίρσον, Ρενέ (2004), *Κληρονόμοι της Μικρασιατικής Καταστροφής*, Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Χρυσάκης, Μ. (1999), *εισήγηση για τον συλλογικό τόμο Κοινωνικός Αποκλεισμός: για τους ανθρώπους που παραμερίζουμε...*, Αθήνα: Αρμός.